

แลหลังวิถีไทยในสี่แผ่นดิน

■ ชวนพิศ อรุณรัตน์

วรรณคดี หรือ วรรณกรรม มีหน้าที่สร้างสรรค์ความบันเทิง และความจรรโลงใจ ด้วยศิลปะแห่งภาษาและกอปรด้วยสาระแห่งเนื้อหาที่หลากหลาย บ้างก็เพื่อประเทืองอารมณ์โดยตรง เช่น ประเภทนิราศต่างๆ บ้างก็เพื่อย่อยศ หรือ เทิดพระเกียรติ หรือบันทึกเหตุการณ์ครั้งอดีต เช่น วรรณกรรมประวัติศาสตร์ บ้างก็เพื่อประเทืองปัญญา และจิตวิญญาณ เช่น ประเภทปรัชญา คำสอน หรือ วรรณกรรมศาสนา แต่ในขณะที่เดียวกัน วรรณคดีหรือวรรณกรรมย่อมสอดแทรกและสะท้อนเหตุการณ์ของสังคมในแต่ละยุคสมัย อันแสดงถึงวิถีแห่งวัฒนธรรมและครรลองแห่งชีวิตของผู้คนร่วมสมัย โดยผู้แต่งอาจบอกเล่าเรื่องราวผ่านตัวละครซึ่งมีตัวตนหรือสมมุติขึ้นตามจินตนาการของตน

สี่แผ่นดิน จัดเป็นวรรณกรรมอมตะ ซึ่งเป็นผลงานที่ยืนยงและยาวนานกว่าครึ่งศตวรรษของ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช นวนิยายเรื่องนี้อาจจัดแล้วเป็นวรรณกรรมประวัติศาสตร์ หรือวรรณกรรมที่สะท้อนสังคม โดยสาระของเนื้อหาที่ผู้แต่งตั้งใจให้ภาพบ้านเมืองในสมัยรัตนโกสินทร์ตลอดสี่แผ่นดินเป็นฉากหลัง แล้วผู้แต่งก็ได้บรรจุแต่งแต่มีสีสันของบรรยากาศและตัวละครในเรื่อง ซึ่งมีทั้งบุคคลจริงในประวัติศาสตร์และบุคคลสมมุติในการดำเนินเรื่อง จนทำให้เกิดสภาวะที่กลมกลืน แนบเนียน แต่ทว่าสมจริง

ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช ได้แสดงเจตนารมณ์ไว้อย่างชัดเจนถึงการเขียนเรื่อง**สี่แผ่นดิน**ที่ว่า ต้องการจะให้เป็นที่รวบรวม “รายละเอียดเบื้องหลังประวัติศาสตร์” ดังนี้

เจตนาของผู้เขียนในการเขียนหนังสือนี้ ก็เพื่อจะบันทึกภาพรายละเอียดเบื้องหลังเหตุการณ์ต่างๆ ที่ได้เกิดขึ้นตั้งแต่สมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวลงมาจนถึงสมัยแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล ในระยะเวลาที่ค่อนข้างจะนานนี้ ได้มีเหตุการณ์ต่างๆ เกิดขึ้นเป็นอันมากในเมืองไทย และได้มีการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญเกิดขึ้นมากมายหลายอย่าง เหตุการณ์และการเปลี่ยนแปลงต่างๆ นี้ เป็นเรื่องที่มีประวัติศาสตร์ต้องจารึกไว้ จึงเป็นสิ่งที่ใครๆ ก็ยอมรับนับ แต่สิ่งที่ประวัติศาสตร์มิได้จารึกก็คือ รายละเอียดเกี่ยวกับชีวิตและความเป็นอยู่ตลอดจนความคิดเห็นของคนที่ต้องประสบเหตุการณ์และการเปลี่ยนแปลงนั้นๆ สิ่งเหล่านี้นับเป็นรายละเอียดเบื้องหลังประวัติศาสตร์และย่อมมีความสำคัญอยู่ไม่น้อย...¹

ด้วยเหตุต่างๆ ที่กล่าวมานี้ผู้เขียนจึงมีเจตนาที่จะให้หนังสือสี่แผ่นดินนี้เป็นที่รวบรวม “รายละเอียดเบื้องหลังประวัติศาสตร์” ต่างๆ เหล่านี้ไว้อีกอย่างหนึ่งนอกจากจะก่อความบันเทิงให้แก่ผู้อ่านแต่อย่างเดียว

¹ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช. (2506). **สี่แผ่นดินเล่ม 1**. หน้า ข-ค

ถึงแม้ว่าเหตุการณ์บางช่วงบางตอนในรัชสมัยก่อนๆจะเป็นเรื่องที่เกิดขึ้นก่อนกำเนิดของผู้เขียน แต่ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ก็ได้รับข้อมูลเหล่านั้นจากผู้รู้หลายท่าน ดังได้กล่าวไว้ว่า

ผู้เขียนได้รับความอุปการะจากท่านผู้อ่านมากมายหลายท่านด้วยกัน บางท่านก็ได้กรุณาให้ความรู้อันหาค่ามิได้ บางท่านก็กรุณาตักเตือนความผิดพลาดและข้อบกพร่องต่างๆ ซึ่งจะทำให้ผู้เขียนสามารถแก้ไขปรับปรุงฉบับที่เป็นรูปเล่มนี้ให้ถูกต้องตรงต่อความเป็นจริงยิ่งขึ้น²

ในเรื่องสี่แผ่นดินนี้ ผู้เขียนได้นำเอาเรื่องราวของครอบครัวผู้ดีในตระกูลใหญ่กับเรื่องราวทางการเมืองซึ่งถือเป็นความอนิจจังทั้ง 2 เรื่องมากกล่าวไว้เป็นเส้นขนานกันตั้งแต่ปลายสมัย ร.5 จนสิ้นสุดลงในสมัย ร.8 โดยมีพลอยเป็นตัวละครสำคัญในการดำเนินเรื่อง ดังจะได้เสนอภาพชีวิตของพลอยซึ่งโลดแล่นไปตาม“เหตุบ้าน-การเมือง”ในแต่ละรัชกาลดังนี้

แผ่นดินที่ 1 : ปลายรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

พลอยเป็นบุตรสาวพระยาพิพิธและแม่แหม่มบ้านอยู่ที่คลองบางหลวงขณะนั้นพลอยอายุได้สิบขวบ เมื่อ พ.ศ. 2435 แม่แหม่มมีความคับใจเพราะพระยาพิพิธไปมีหญิงอื่น และไม่ยอมยกยู่ได้บังคับของแม่แหม่มซึ่งเป็นบุตรสาวคุณหญิงเอี่ยม เอกภรรยาซึ่งแยกไปอยู่ที่อัมพวาบ้านเดิม แม่แหม่มมีบุตรชายที่เกิดจากพระยาพิพิธอีก 1 คนคือ พ่อเพิ่ม แม่แหม่มได้นำตัวพลอยไปถวายตัวกับเสด็จในวังเพื่อให้ทรงชุบเลี้ยงส่วนตัวเองไปค้าขายที่ฉะเชิงเทรา ต่อมาได้นายฉิมเป็นสามีใหม่และคลอดบุตรตาย

ต่อไปเป็นการเผชิญชีวิตของพลอย หลังโกนจุกแล้วก็ป็นสาวขึ้น เกิดรักกับนายทหารหนุ่ม

ชื่อเนื่อง ซึ่งเป็นพี่ชายของช้อย เพื่อนสนิทที่อยู่ด้วยกันในวัง แต่ก็ต้องอกหักเพราะพ่อเนื่องไปมีเมียที่นครสวรรค์ ภายหลังพลอยได้แต่งงานกับคุณเปรมมหาตเล็กบุตรผู้ดีมีตระกูลสืบมาจากพระยาโชฎีกกรมทำซ้าย ไม่นานพระยาพิพิธถึงแก่กรรม พลอยมีบุตรชายคนแรกชื่อ ตาอัน

แผ่นดินที่ 1 ในชีวิตของพลอยสิ้นสุดลงเมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จสวรรคต

ชีวิตของพลอยในแผ่นดินที่ 1 ส่วนใหญ่จะเป็นเรื่องราวที่วนเวียนอยู่ในรั้วในวัง เพราะถูกนำไปถวายตัวต่อเสด็จเมื่ออายุ 10 ขวบ สิ่งที่น่าสนใจในสมัยนี้จึงเป็นเรื่องของวิถีชีวิตของชนชั้นสูง เช่นเจ้านายและชนบทรอบน้อมประเพณีต่างๆ มีการกล่าวถึงตำหนักที่ประทับ แถวเต็ง แม้แต่ชอกมุ่มที่ลิ้นรับ เช่นอุโมงค์ก็ได้นำมากล่าวได้อย่างแจ่มแจ้ง ตลอดจนเหตุการณ์สำคัญๆ ที่เกิดขึ้นในสมัยนี้ เช่น การเสด็จประพาสยุโรปของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว การแสดงละครใน เพื่อรับเสด็จครั้งประวัติศาสตร์

เขตพระราชฐานชั้นใน : ที่ประทับของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และเจ้านายฝ่ายใน

วังหลวงก็เป็นของพระเจ้าอยู่หัวท่านซีลูก ที่พลอยเห็นนั่นแหละเป็นพระที่นั่งที่ประทับของท่านทั้งสิ้น เสด็จและเจ้านายอื่นๆ ท่านมีตำหนักอื่นๆ อยู่ข้างใน ผู้ชายเข้าไปไม่ได้มีแต่พวกผู้หญิงล้วน

แม่ลูกเดินเลาะกำแพงวังเรื่อยมา... เดินได้สักครู่หนึ่งก็เลี้ยวเข้าประตูชั้นนอก... ภายในบริเวณวังนั้นดูเต็มไปด้วยตึกกรมซึ่งพลอยเห็นว่าใหญ่โตมหึมาผู้คน que เดินเข้าออกก็ดูยัดเยียดเบียดเสียดกันตลอดจนหาบ

2

แลหลังเดิม. หน้า 3.

เจ้าจอม ม.ร.ว. สัตย์ ลัดดาวัลย์

การแต่งกายของเจ้านายฝ่ายใน สมัยรัชกาลที่ ๕

ของชาย และของที่วางขายก็ดูมีมากมายเหลือขนาดตรงหน้าพลอยเข้าไป ก็มีกำแพงสูงอีกชั้นหนึ่งเป็นกำแพงที่บีบประตูใหญ่เปิดกว้างอยู่ สังเกตคนที่เดินเข้าประตูและออกประตู ดูสับสนไปหมด... คนทั้งหมดเป็นผู้หญิงทั้งนั้น แต่งกายแปลกๆ กัน ที่เป็นผู้ใหญ่หรือกลางคนก็หมัดผ้าแถบข้างใน หมัดแพรจีบทับข้างนอกอีกผืนหนึ่ง ลางคนที่สาวหน่อยก็ใส่เสื้อจีบเอว แขนพอง มีตั้งแต่เสื้อเรียบๆ จนติดโบว์ริบไปตั้งตัว

บรรยากาศของตำหนักต่างๆ ของเจ้านายฝ่ายใน ก็พรรณนาไว้ดังนี้

พลอยได้สังเกตเห็นว่า เจ้านายและเจ้าจอมมารดาหรือเจ้าจอมในวังนี้ ฐานะไม่เท่าเทียมกัน บางพระองค์หรือบางท่าน ก็อยู่ตำหนักเล็กที่ค่อนข้างเก่าแก่ผุพัง บางท่านก็อยู่ตำหนักใหญ่สูงหลายชั้น ประกอบไปด้วยเครื่องตกแต่งโอโถง ตำหนักแต่ละหลังมีบรรยากาศแตกต่างกันไป บางตำหนักก็ขายขนมอบ แป้งรำ เครื่องหอม บางตำหนักก็เปิดเป็นห้างขายผ้าขายแพร และเครื่องใช้ต่างๆ ตลอดจนเครื่องเพชร บางตำหนักที่เจ้าของเป็นชาวเมืองเพชร ก็พูดสำเนียงเป็นชาวเมืองเพชรไปทั้งตำหนัก ที่มาจากปากชู้ได้ก็พูดปากชู้ได้ บางตำหนักใหญ่สูงสี่ชั้นมียอดหอคอยกลางที่ช้อยบอกว่าเป็นตำหนักเจ้าดารานับว่าแปลกกว่าที่อื่นทั้งสิ้น เพราะข้าหลวงนุ่งซิ่น ไว้ผมมวย แต่งกายอย่างชาวเมืองเชียงใหม่ พูดภาษาเมืองเหนือทั้งตำหนัก

แถวเต็ง : ที่อยู่ของสาวชาววัง

ถนนหนทางตอนนี้มีทางแยกไปหลายสายถนนทุกสายปูหินแผ่นใหญ่ๆ และไม่ว่าจะมองไปทางใดก็มีแต่ตำหนัก หรือเรือนใหญ่บ้างเล็กบ้าง ปลูกอยู่สลบซับซ้อนกันไป... ที่ริมทางเดินมีตึกติดต่อกันเป็นสองชั้น แบ่งเป็นห้องๆ พลอยสังเกตเห็นคนอยู่ในตึกนั้นมากมาย ครั้นถามว่าตึกยวนนั้นเรียกว่าอะไร แม้ที่ตอบสั้นๆ ว่า “แถวเต็ง”

สำหรับผู้คนที่อยู่ในแถวเต็ง ผู้เขียนให้ความรู้ว่า “คุณพนักงานก็มี คุณเฒ่าแก่ก็มี คุณห้องเครื่องก็มี ข้าหลวงที่บนก็มี”

ตามแถวเต็งนั้นมีคนอยู่เต็มไปหมด ไม่มีที่ว่างสังเกตดูจากผู้คนที่นั่งบ้าง ยืนบ้าง หรือกำลังทำกิจธุระส่วนตัวอยู่บนนั้น บ้างก็ตากผ้า บ้างก็เอาหีบออกมาเปิดฝืนแดดหน้าห้อง บางแห่งก็มีของวางขายกระจุกกระจิก เป็นของใช้เล็กๆ น้อยๆ บ้าง เป็นขนมและของกินเล่นพวกไส้กรอกปลาแฉมและอื่นๆ มีคนผ่านไปผ่านมาซื้อขายหรือหยุดพูดทักทาย พูดคุยกันไม่รู้จบ พลอยมาเข้าใจว่า ในวังนี้มีใช้บ้านคนอย่างธรรมดาเสียแล้ว แต่เป็นเมืองอีกเมืองหนึ่ง มีระเบียบแบบแผนและความเป็นอยู่ของตัวเอง ไม่เกี่ยวและไม่สนใจต่อโลกภายนอก และภายในเมืองที่พลอยกำลังเข้ามาอยู่นี้พลเมืองทุกคนเป็นผู้หญิง ไม่มีผู้ชายเข้ามาปะปนอยู่เลย

ยังมีสถานที่อีกแห่งหนึ่ง ซึ่งเป็นความลับลึกของผู้ที่อาศัยอยู่ในวัง ได้แก่ อุโมงค์ หรือที่ปลดทุกข์ของสาวชาววัง ผู้แต่งก็ได้ให้ภาพโดยละเอียด ดังนี้

อุโมงค์ : ที่ปลดทุกข์ของสาวชาววัง

ผ่านตำหนักใหญ่ตำหนักเล็กสองข้างถนนไปจนถึงแถวเต็งชั้นใน ช้อยพาพลอยลอดประตูออกไปแถวเต็งชั้นนอก วกไปผ่านประตูศรีสุดาวงค์... จนในที่สุดถึงสิ่งก่อสร้างอันหนึ่ง ก่ออิฐถือปูนเป็นทางยาวพุ่งออกมาจากกำแพงวังชั้นใน ลักษณะนั้นเป็นอุโมงค์จริงๆอย่างที่เรียก ช้อยพาพลอยเข้าไปทางปากอุโมงค์อันเป็นทางเข้า และพลอยโผล่เข้าไปก็ใจหายวาบ เพราะตั้งแต่เกิดมานั้น ตัวก็ยังไม่เคยต้องมาปลดเปลื้องทุกข์ในลักษณะเช่นนี้

ในอุโมงค์นั้นมีทางเดินกลาง สองข้างยกพื้นสูงพอก้าวขึ้นลง ได้ตั้งถังข้างล่างตลอดเป็นแถว บนยกพื้นกันฝาเป็นคอกสำหรับบังได้เฉพาะตัวคน ซึ่งเมื่อลงนั่งยองๆ แล้วฝานั้นก็ขึ้นขึ้นมาเสมอพื้น

หน้าอกเล็กน้อย ในห้องที่กันไว้บนยกพื้นนั้น มีคนนั่งโผล่มาให้เห็นได้อยู่แล้วเป็นอันมากทั้งสาวทั้งแก่ ทั้งเด็กทุกคนปฏิบัติกิจนั้นอย่างเป็นธรรมดาที่สุด ไม่มีอับอายหรือเห็นแปลกอะไรเลย บางคนที่นั่งอยู่ใกล้กันหรือมองหน้ากันก็เห็นก็คุยกันอยู่แข็งแ้ง บางคนกำลังเดินเข้าไปหรือออกมา เมื่อพบหน้าคนรู้จักก็ทักทายกันอย่างรื่นเริงเป็นปกติ

ในเรื่องของ “อูโมงค์” หรือที่แปลทุกข์ของสาวชาววังนี้ พระยาอนุমানราชชน ได้เล่าถึง “เวจ (ในพระบรมมหาราชวัง)” ในหนังสืออัตชีวประวัติของท่าน เรื่องพื้นความหลัง³ ว่า

น้องสาวคนโตของข้าพเจ้ามาเยี่ยม จึงถือโอกาสถามเรื่องนี้ ตอบว่าเคยเข้าไปในอูโมงค์นั้น เห็นบุกระดานแผ่นหนึ่งเว้นแผ่นหนึ่งสลักกันไปตลอดสำหรับจะได้นั่งยองๆ ถ่ายได้สะดวก

นอกจากนี้พระยาอนุমানราชชน ยังได้เล่าเพิ่มเติม เกี่ยวกับการ “ลงพระบังคน” ของพระเจ้าอยู่หัว ซึ่งเป็นเรื่องที่บุคคลทั่วไปไม่ค่อยจะล่วงรู้ ดังนี้

ท่านผู้ใหญ่สูงศักดิ์คนหนึ่งมีหน้าที่เกี่ยวข้องอยู่ในพระบรมมหาราชวังอย่างใกล้ชิดมาตั้งแต่เยาว์จนตราบเท่าท่านถึงอสัญกรรม มีเมตตาเล่าให้ข้าพเจ้าฟังเป็นเรื่องส่วนตัวว่า “ในหลวงชี้ใส่กระถางเจิม” เจ้าหน้าที่ทำเตรียมไว้วันละ 3 ใบ แล้วพนักงานเชิญไปลอยน้ำ เพราะถือว่าพระเจ้าแผ่นดินเป็นเทวดา รัชกาลที่ 5 ทรงเห็นอุจาด ตรัสให้เลิกเสีย...

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกับการเสด็จประพาสยุโรป ครั้งแรก

เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงได้รับการศึกษาทั้งตามแบบแผนประเพณีและสมัยใหม่ ทรงเห็นความสำคัญในการรับวัฒนธรรม

ตะวันตกเพื่อนำมาพัฒนาประเทศ ทรงเข้าพระทัยว่าอะไรเป็นแก่นแห่งความเจริญ อะไรเป็นเปลือก การเปลี่ยนแปลงเครื่องแต่งกาย ทรงผม การถวายนามนับในคราวเสด็จประพาสสิงคโปร์ครั้งแรก ก็เพื่อมิให้ชาวต่างชาติดูหมิ่น แต่สิ่งที่เป็นมรดกผลจริง ๆ ก็คือวิธีการปกครองและความเจริญของดินแดนที่อยู่ภายใต้การปกครองของประเทศตะวันตกที่จะนำมาปรับปรุงประเทศต่อไป

เหตุการณ์ครั้งสำคัญในสมัยนี้ที่ควรจะต้องจารึกไว้ในประวัติศาสตร์ก็คือ การเสด็จประพาสยุโรปครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. 2440 ซึ่งนอกจากจะได้ทรงนำเอาวัฒนธรรมตะวันตกเข้ามาใช้ในประเทศแล้วยังเป็นครั้งแรกที่ทรงแต่งตั้งสมเด็จพระบรมราชาธิบดีเป็น “ผู้สำเร็จราชการ” หรือ “สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์” ดังได้บันทึกไว้ในสี่แผ่นดินดังนี้

มีหมายกำหนดการแน่นอนว่าจะเสด็จประพาสยุโรป กำหนดจะเสด็จพระราชดำเนินก่อนสงกรานต์ปี ร.ศ. 116 ไม่กี่วันนัก

ในคราวเสด็จยุโรปครั้งนี้ ได้ทรงตั้งสมเด็จพระบรมราชาธิบดีเป็นสมเด็จพระบรมราชาธิบดีนาถ ผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ มีสิทธิ์อำนาจเหมือนพระเจ้าอยู่หัวขณะที่เสด็จอยู่ในพระนคร

... บังเกิดทรศนะที่ไม่เคยมีมาก่อน พลอยเคยได้รับการอบรมมาตั้งแต่เล็กว่า ผู้ชายนั้นมีอำนาจสิทธิ์ขาดเหนือตน เมื่อเป็นเด็กก็อยู่ในอำนาจพ่อ มีเรือนก็อยู่ในอำนาจแม่ ชีวิตที่จะดีจะชั่วก็สุดแต่ผู้ชายจะบันดาลให้เป็นไป ผู้หญิงนั้นดูเหมือนว่าจะเกิดมาเป็นกรรมสิทธิ์ของผู้ชาย ไม่มีวันที่จะไปมีอำนาจบังคับบัญชาใครได้ นอกจากบังคับบัญชาตนเองเอาอย่างในวังนี้... การตั้งสมเด็จพระบรมราชาธิบดีเป็นสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์ ซึ่งทำให้ทุกคนต้องเรียกตามพระนามใหม่ว่า “สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์” จึงเป็นการ

³ พระยาอนุমানราชชน. (2513). *พื้นความหลังเล่ม 1*. หน้า 216-217.

สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ

สมเด็จพระพี่นาง หรือ สมเด็จพระเจ็ญเ็นต์

ผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ ในรัชกาลที่ ๕

สะท้อนความรู้สึกลงในสิทธิ์ของเพศคนที่สงบนิ่งอยู่ในตัวผู้หญิงมาหลายศตวรรษให้พื้นคืบซีฟ เพราะได้ปรากฏแน่ชัดแล้วว่าขณะที่พระเจ้าอยู่หัวเสด็จไม่อยู่นี้ผู้หญิงเป็นผู้ครองแผ่นดิน...

หลังจากเสด็จฯ กลับจากยุโรปแล้ว ก็มีการรับเสด็จอย่างใหญ่โต มีการเฉลิมฉลองกันอย่างยิ่งใหญ่อย่างที่ไม่เคยมีมาก่อน ดังเช่นมีการแสดงละครในโดยเจ้าจอมมารดาในสมัยรัชกาลที่ 4 ซึ่งนับเป็นครั้งสุดท้ายที่มีการแสดงเช่นนั้น

การแสดงละครในอย่างยิ่งใหญ่ครั้งสุดท้าย

ละครในที่เล่นในเวลานั้นคือเรื่องอิเหนา ซึ่งเล่นตามแบบเก่าเต็มที่เช่นในรัชกาลที่ 4 ซึ่งผู้เล่นล้วนแต่เป็นเจ้าจอมมารดาในรัชกาลที่ 4 นับเป็นการเล่นครั้งสุดท้าย

หนึ่งตัวละครที่เป็นเจ้าจอมมารดาในรัชกาลที่ 4 ที่ร่วมแสดงละครในครั้งประวัติศาสตร์นี้ ที่ควรบันทึกไว้มีดังนี้⁴

เจ้าจอมมารดาเปี่ยม (สมเด็จพระปิยมมาวดีศรีพัชรินทรมาตา) เล่นเป็นท้าวดาหาคอนเข้าเฝ้า

เจ้าจอมมารดาหรรุ่น เป็นท้าวดาหาคอนบวงสรวง (เจ้าจอมมารดาหรรุ่นเป็นเจ้าจอมมารดาพระองค์เจ้าหญิงอรุณวดี)

เจ้าจอมมารดาชุ่ม เป็นปะไหมสุหรี (เจ้าจอมมารดาชุ่มเป็นเจ้าจอมมารดาสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ)

เจ้าจอมมารดาเอม เป็นมะเดหวี (เจ้าจอมมารดาเอมเป็นเจ้าจอมมารดาพระองค์เจ้าหญิงนพคุณ)

ท้าววรจันทร์ (เจ้าจอมมารดาวาด) เป็นอิเหนา

เจ้าจอมมารดาห้วง เป็นบุษบา เจ้าจอมมารดาห้วงเป็นเจ้าจอมมารดาพระองค์เจ้าหญิงบุษบงบัวผัน พระองค์เจ้าชายไชยันตรมงคล (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้ามหิศวราชหฤทัย) และพระองค์เจ้าหญิงเจริญกมลสุขสวัสดิ์

ท้าววนิดาพิจาริณี (เจ้าจอมมารดาสุน) เป็นสุหรานาง

เจ้าจอมมารดาเขียน เป็นสังคามาระตา

ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช ได้กล่าวถึงการแสดงละครในครั้งประวัติศาสตร์ไว้ในเรื่องสี่แผ่นดินดังนี้

ละครคืนนั้น น้อยคนจะได้เห็น เพราะท่านผู้แสดงเป็นเจ้าจอม คุณจอมมารดา และเจ้าจอมมารดา มีพระราชโอรสธิดาเป็นเจ้านายชั้นสูงในราชตระกูล จึงไม่โปรดเกล้าฯ ให้ผู้ใดได้มีโอกาสเข้ามาชมละครวันนั้น นอกจากเจ้านายและคนในวังแท้ๆ

คืนนั้นมีการแต่งแฟนซี และรับประทานเลี้ยงก่อนแสดงละคร เจ้านายและเจ้าจอมผู้ที่ได้ไปในงานนั้น แต่งกายสวยงามพิสดารแบบแปลกตาทุกท่าน ... เมื่อเสร็จงานเลี้ยงแล้วพิณพาทย์จึงโหมโรง เจ้าจอมมารดาจุดเทียนเครื่องสังเวศ มีการรำเชิญพวงมาลัยและช่อดอกไม้ขึ้นทูลเกล้าฯ ถวาย และจุดเทียนเครื่องทองน้อยครบตามวิธีเบิกโรงละครในของหลวง

ละครคืนนั้นเล่นเรื่องอิเหนา ตอนอิเหนาเข้ากรุงดาหาจนไปถึงตอนไช้บัน เพื่อให้เข้ากับเรื่องเสด็จพระราชดำเนินกลับพระนคร บรรดาท่านที่ออกรำในคืนนั้นล้วนแล้วแต่สูงด้วยอายุและเกียรติยศ ตั้งแต่ท้าวดาหา ประไหมสุหรี มะเดหวี อิเหนา บุษบา ฯลฯ ล้วนแล้วแต่เป็นชั้นเจ้าจอมมารดาทั้งสิ้น พลอยได้ชมละครคืนนั้นแล้วก็จึงติดตามไปจนตลอดชีวิต

⁴ จุลลดา ภักดีภูมินทร์. "เวียงวัง," *สกุลไทย*. ปีที่ 42 ฉบับที่ 2356, 14 ธันวาคม 2542. หน้า 15.

แผ่นดินที่ 2 : รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

ในรัชกาลนี้ คุณเปรมรับราชการมีความก้าวหน้าขึ้นตามลำดับ จากตำแหน่งมหาดเล็กหุ้มแพรเป็นพระบริบาลภูมินาถ

พลอยมีบุตรชาย 3 คน คือ ตาอัน ตาอัน และ ตาอ้อด และมีบุตรสาวคนสุดท้ายคือ ประไพ ซึ่งหมอฝรั่งเป็นผู้ทำคลอด

ในสมัยนี้ประเทศไทยเข้าร่วมสงครามโลกครั้งที่ 1 โดยเข้ากับฝ่ายสัมพันธมิตร มีการส่งทหารอาสาไปรบยังยุโรป ผลของสงครามทำให้เกิดภาวะข้าวยากหมากแพง

สมัยต้นรัชกาลที่ 6 เป็นยุคแห่งความหิวหราบอ้อ่า คุณเปรมส่งตาอัน ตาอ้อด ไปศึกษาต่อต่างประเทศ ส่วนตาอันถูกส่งไปเป็นทหารที่อยู่ชยา

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงหมั้นกับพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้ารำพึงประจงราชกุมารี และได้ทรงแสดงละครร่วมกัน แต่ต่อมาทรงถอนหมั้น และคุณเปรมได้เลื่อนยศเป็นพระยาบทมาลย์บำรุง มีตำแหน่งเสื่อป่าม้าหลวงรักษาพระองค์

ตาอันสำเร็จการศึกษาจากประเทศฝรั่งเศสพร้อมกับพาลูซิลกรรยากลับมาด้วย และได้เข้าทำงานที่กระทรวงยุติธรรม

เหตุการณ์สำคัญๆ ในสมัยนี้ ที่สมควรบันทึกไว้คือ กรณีกบฏ ร.ศ. 130 การเข้าร่วมสงครามโลกครั้งที่ 1 และพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงแสดงละครพูดร่วมกับพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้ารำพึงประจงราชกุมารี พระคู่หมั้น ซึ่งนับเป็นครั้งแรกที่พระเจ้าอยู่หัวทรงแสดงละครร่วมกับเจ้านายฝ่ายใน ซึ่งไม่เคยมีมาก่อน

กบฏ ร.ศ. 130

การปฏิวัติครั้งนี้เกิดขึ้นใน ร.ศ. 130 หรือ พ.ศ. 2454 หลังจากการเสด็จเสวยราชสมบัติของ พระบาท

สมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว 1 ปี ถือเป็นเหตุการณ์สำคัญของชาติในสมัยนี้ เพราะเป็นการปฏิวัติเพื่อเปลี่ยนแปลงระบอบการปกครองครั้งแรกของเมืองไทย โดยนายทหารหนุ่มกลุ่มหนึ่งซึ่งมี ร.อ.ขุนทวยหาญพิทักษ์ (เหล็ง ศรีจันทร์) ร.ท. เจือ ควกุล และ ร.ท. จรูญ ฒ บางช้าง เป็นหัวหน้า โดยตั้งเป้าหมายไว้ว่าต้องการเปลี่ยนแปลงการปกครองจากรบอบเดิมเป็นระบอบประชาธิปไตย มีพระมหากษัตริย์ทรงอยู่ใต้รัฐธรรมนูญ

ผลปรากฏว่า ได้มีการจับกุมพวกก่อการเมื่อวันที่ 27 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2454 มีผู้ต้องหาถูกจับราว 100 คน ผลของการพิจารณาโทษ ปรากฏว่า มีผู้ถูกตัดสินประหารชีวิต 3 คน จำคุกตลอดชีวิต 20 คน และคนอื่นๆ ได้รับโทษลดหลั่นลงมา แต่ในที่สุดก็โปรดเกล้าฯ อภัยโทษ โดยลดโทษผู้ที่ได้รับการลงโทษตามลำดับ ต่อมานักโทษทั้งหมดได้รับพระราชทานอภัยโทษ ปลดปล่อยหมดทุกคน⁵

ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช ได้กล่าวถึงเหตุการณ์ตอนนี้ไว้ว่า

คุณเปรมเป็นคนมาเล่าให้ฟังอย่างตื่นเต้นว่า “ได้มีการจับกุมพวกคิดการร้ายต่อแผ่นดินไว้ได้หลายคน มีทั้งทหารและพลเรือน คนพวกนั้นคิดประทุษร้ายพระเจ้าอยู่หัวถึงกับนัดหมายให้ไปยิงพระองค์เสียที่สถานีรถไฟบางกอกน้อย ขณะที่เสด็จกลับจากนครปฐม แต่เดชะพระบารมีและเทพยดาคุ้มครอง เรื่องจึงรู้กันขึ้นเสียก่อน จับกุมตัวขึ้นไว้ได้เป็นจำนวนมาก...

ในตอนสุดท้ายได้ทรงพระมหากรุณาธิคุณโปรดเกล้าฯ ยกโทษประหารเสียคงเหลือแต่โทษจำคุก 15 ปีบริบูรณ์ในเดือนพฤศจิกายน พ.ศ. 2468 ก็ทรงพระมหากรุณาธิคุณให้ปลดปล่อยตัวนักโทษเหล่านี้ ทุกคนก็หลุดพ้นโทษออกมาเป็นอิสระ

⁵ กรมศิลปากร. (2525). *ประวัติศาสตร์กรุงรัตนโกสินทร์ เล่ม 2 รัชกาลที่ 4 - รัชกาลที่ 5*. หน้า 231 - 233.

ไทยเข้าร่วมสงครามโลกครั้งที่ 1

เหตุการณ์สำคัญอีกเรื่องหนึ่งคือการที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงประกาศสงครามโลกครั้งที่ 1 โดยเข้าร่วมกับฝ่ายสัมพันธมิตร อีกทั้งยังมีการส่งทหารอาสาไปร่วมรบที่ยุโรปอีกด้วย

สงครามโลกครั้งที่ 1 เกิดขึ้นในยุโรปเมื่อต้นเดือนสิงหาคม พ.ศ. 2457 (ค.ศ. 1914) ระหว่างฝ่ายสัมพันธมิตรคืออังกฤษ ฝรั่งเศส และรัสเซีย กับฝ่ายมหาอำนาจคือเยอรมนี และออสเตรีย ฮังการี ไทยนั้นประกาศตัวเป็นกลางเรื่อยมาจนถึง พ.ศ. 2460 พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงประกาศสงครามเข้าข้างสัมพันธมิตรเมื่อวันที่ 22 กรกฎาคม พ.ศ. 2460 กระทรวงกลาโหมได้ประกาศรับสมัครทหารอาสาเพื่อไปรบในแนวรบตะวันตกในยุโรป ทางราชการคัดเลือกทหารอาสาได้ประมาณ 1,250 คน ภายใต้การบังคับบัญชาของพลตรีพระยาพิชัย ชาญยุทธ์ (ผาด เทพหัสดิน ณ อยุธยา) ซึ่งดำรงตำแหน่งผู้บัญชาการทหารอาสาสมัคร ได้นำทหารอาสาสมัครออกจากกรุงเทพฯ ไปถึงประเทศฝรั่งเศส ต่อมามหาอำนาจกลางได้เป็นฝ่ายแพ้สงครามโลกครั้งที่ 1 เมื่อวันที่ 11 พฤศจิกายน พ.ศ. 2461 กองทัพไทยได้ร่วมสวนสนามฉลองชัยชนะที่กรุงปารีส กรุงลอนดอนและบรัสเซล ด้วย⁶

เหตุการณ์ตอนนี้มีกล่าวไว้ในสี่แผ่นดินว่า

“แม่พลอยเมืองไทยเราประกาศสงครามแล้ว”

.....

“เข้าข้างฝ่ายพันธมิตร” คุณเปรมตอบ “เมื่อคืนพวกตำรวจออกจับพวกเยอรมันทั้งคืน นี่เขาคุ่มตัวไว้หมดแล้ว ทร์พ็ยสินเยอรมันเขาก็ยึดหมดอย่างห้างบีกิริม และเรือเยอรมันอีกตั้งหลายลำ”

ผลของสงครามทำให้เกิดข้าวยากหมากแพงดังเช่น

พลอยได้รู้เรื่องสงครามโลกครั้งที่ 1 จากคุณเปรม ในตอนแรกพลอยก็มิได้สนใจนักหนา ถือเสียว่าเป็นเรื่องฝรั่งรบกัน และรบกันถึงยุโรป ไกลกว่าตัวมาก... ในตอนแรก ผลของสงครามนั้นมิได้มีใครรู้สึกเลย แต่เมื่อสงครามดำเนินต่อไป พลอยก็เริ่มรู้สึกว่าของต่างๆ เริ่มมีราคาสูงขึ้น โดยเฉพาะสินค้าที่มาจากนอก แต่ในตอนหลังของที่ทำในเมืองไทยนี้เองก็มีราคาแพงไปตาม เป็นต้นว่าของกินและข่าวสาร พลอยมีหน้าที่คุมรายจ่ายในบ้าน ก็ได้แต่นั่งดูรายจ่ายที่สูงขึ้นด้วยความหนักใจ ของทุกอย่างดูมีค่ามากกว่าเก่าไปหมด คล้ายๆกับว่าบ้านเมืองกำลังเข้าสู่ยุคข้าวยากหมากแพง...

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงแสดงละครพูดร่วมกับพระคู่หมั้น

ตั้งแต่สมัย ร.5 ซึ่งเป็นยุคที่อารยธรรมจากยุโรปได้เข้ามาแพร่หลายในประเทศไทย ก็ได้เกิดมีการแสดงแบบใหม่ขึ้นหลายประเภทอาทิละครพันทาง ละครดึกดำบรรพ์ ละครร้องและละครพูด แต่ละครที่มีบทบาทมากที่สุดในสมัย ร.6 คือละครพูด

ละครพูด เดิมมีมาตั้งแต่สมัย ร.5 ตัวละครเป็นชายล้วน เล่นตามใจชอบโดยไม่มีบทเจรจา ต่อมาในสมัย ร.6 จึงเปลี่ยนเป็นชายจริงหญิงแท้ ตัวละครเจรจาไปตามบทที่แต่งไว้ ละครพูดออกแสดงเป็นครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. 2448⁷ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเป็นกวีที่ทรงพระราชนิพนธ์ละครพูดไว้มากมาย และที่น่าสนใจคือพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงแสดงละครพูดด้วยพระองค์เองหลายเรื่อง เช่น เรื่องปล่อยแก่ พระร่วง และเรื่องโพงพาง⁸ เป็นต้น

⁶ แหล่งเดิม. หน้า 158.

⁷ สิทธา พินิจภูวกุล และคณะ. (2515). ความรู้ทั่วไปทางวรรณกรรมไทย. หน้า 364.

⁸ ม.ล.ปิ่น มาลากุล. (2520). งานละครของพระบาทสมเด็จพระรามาธิบดีศรีสินทรมหาวชิราวุธ พระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว. หน้า 15.

พระวรกัญญาปทาน พระองค์เจ้าวัลลภาเทวี อดีตพระคู่หมั้นในรัชกาลที่ 6
ทรงร่วมแสดงละครพูด เรื่อง “โพงพาง”

เรื่อง“โพงพาง”เป็นบทละครพูด องค์กรเดียว ซึ่ง พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราช นิพนธ์ขึ้นโดยใช้พระนามแฝง “ศรีอยุธยา” และที่ สำคัญยิ่งกว่านั้นคือได้ทรงแสดงละครเรื่องนี้ร่วมกับ พระวรวงศ์เธอ พระองค์หมื่น ซึ่งนับเป็นครั้งแรก และครั้งสำคัญของการแสดงละครพูดที่ควรบันทึกไว้ในประวัติศาสตร์

การแสดงละครครั้งประวัติศาสตร์นี้ได้บันทึกไว้ใน **สี่แผ่นดิน**ว่า

“ท่านจะทรงละครทั้ง 2 องค์กรี้เร็ว ๆ นี้ ฉันจะไปซื้อตั๋วพาแม่พลอยไปดู”

“ใคร ทรงละคร ชื่อตัวอะไร?” พลอยถามอย่างงง ๆ

“ก็ในหลวงกับพระวรวงศ์เธอท่านจะทรงละครเป็นตัวพระเอกนางเอกเสียด้วย ส่วนตัวที่ต้องซื้อนั้นก็เพื่อเก็บเงินบำรุงเสือป่า

พลอยยกมือขึ้นลูบอกด้วยความประหลาดใจ พระเจ้าอยู่หัวจะออกทรงละครในที่สาธารณะใคร ๆ ก็ไปดูได้ และมีการขายตั๋วเก็บเงินเหมือนกับละครตามวิก ก้าวใหม่อีกก้าวหนึ่งซึ่งดูจะไกลเกินไปนักสำหรับ พลอย

พอนึกถึงพระวรวงศ์เธอ พลอยก็ต้องหยุด กลืนน้ำลาย ครั้งนี้เป็นครั้งแรกที่พลอยได้ยินว่าผู้หญิงและผู้ชายออกเล่นละครร่วมกัน แต่ก่อนพลอยเคยดูแต่ละครผู้หญิงที่ในวัง ก็มีแต่ละครผู้หญิงล้วน ละครเจ้าคุณหมื่นหิรัญ ละครปรีดาสัย ที่เคยดูก็มีแต่ผู้หญิงทั้งนั้น ถ้าจะมีผู้ชายบ้างก็เป็นตลก ละครผู้ชายที่เคยเห็นนั้นก็เป็นละครนอก ผู้ชายล้วน ๆ ทั้งตัวพระตัวนาง คราวนี้ผู้ชายกับผู้หญิงจะเล่นร่วมกัน และผู้หญิงที่จะเล่นนั้นก็คือพระวรวงศ์เธอ ซึ่งต่อไปจะเป็นพระมเหสี... พลอยแข็งใจถามคุณเปรมไปว่า

“คุณเปรม ท่านจะทรงละครเรื่องอะไร?”

“เรื่องโพงพาง” คุณเปรมตอบอย่างเฉย ๆ ไม่เป็นของแปลก

“แล้วกัน” พลอยนึก “แม่แต่ชื่อเรื่องก็ดูแปลกประหลาดเสียเต็มที ละครอะไรชื่อโพงพาง...”

“ละครพูด” คุณเปรมตอบ “ในหลวงท่านทรงพระราชนิพนธ์เอง ว่ากันว่าสนุกนัก”

แผ่นดินที่ 3 : รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว

ทูลกระหม่อมเอี้ยดน้อย พระอนุชาธิราช เสด็จขึ้นครองราชย์เป็นรัชกาลที่ 7 พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว คุณเปรมป่วยกระเสาะกระแสะเพราะความสะเทือนใจที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จสวรรคต

ตาอ้อบุตรชายคนเล็กกลับจากอังกฤษ แต่ไม่ได้ทำงานเป็นหลักเป็นฐาน สมัยนี้เศรษฐกิจไทยตกต่ำ มีการยุบกรมกอง และปลดขุนนางข้าราชการออกจากงาน แล้ววันหนึ่งคุณเปรมก็ถูก “ดูลย์”

วันหนึ่งคุณเปรมไปขี่ม้าแถวคลองเตย ตกม้าแล้วก็เลยถึงแก่กรรม

มีการเฉลิมฉลองกรุงเทพฯ ครบ 150 ปี และเปิดสะพานใหม่ข้ามแม่น้ำเจ้าพระยา เป็นการฉลองที่มโหฬารมากที่สุด

ลูชิล ภรรยาตาอ้อ กลับบ้านที่ฝรั่งเศสไป

เกิดการล้มล้างการปกครองในคณะราษฎร มีการจับเจ้านายไปขังหลายพระองค์ ตาอ้อบุตรชายคนที่สองของพลอยเข้ากับฝ่ายปฏิวัติ ส่วนตาอ้อเป็นฝ่ายต่อต้านจึงถูกจับกุม

เดือนตุลาคม พ.ศ. 2476 เกิดกบฏบวรเดช ตาอ้อเป็นนายทหารที่ถูกจับกุมข้อหากบฏด้วย ต่อมาถูกเนรเทศไปเกาะตรูเตาในฐานะนักโทษการเมือง และถูกย้ายไปคุมขังที่เกาะเต่า

พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสละราชสมบัติ และต่อมาเสด็จสวรรคตที่ประเทศอังกฤษ

เหตุการณ์สำคัญในรัชสมัยนี้ คือเศรษฐกิจตกต่ำ เป็นเหตุให้คณะบุคคลที่เรียกตนเองว่า “คณะราษฎร” ทำการล้มล้างการปกครอง เมื่อวันที่ 24 มิถุนายน พ.ศ. 2475 และต่อมาเกิดมีคณะนายทหารทำการต่อต้าน แต่ต้องพ่ายแพ้ไปและถูกเรียกว่ากบฏคือกรณี “กบฏบวรเดช”

ปัญหาเศรษฐกิจตกต่ำ

เมื่อพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จขึ้นครองราชย์ในปี พ.ศ. 2468 รัฐบาลต้องประสบปัญหาเศรษฐกิจตลอดมา เงินคงคลังของประเทศลดลงมาก รัฐบาลต้องพยายามตัดทอนรายจ่ายให้อยู่ในกรอบของรายรับ จากนโยบายดังกล่าวทำให้ช่วง 10 ปีในสมัย ร.7 เป็นเรื่องของการประหยัดต้องตัดรายจ่ายตลอดมา รัฐบาลต้องแก้ปัญหาโดยการตัดทอนรายจ่ายส่วนพระองค์พระมหากษัตริย์และยุบตำแหน่งหรือกรมกองบางแห่งลง เช่นตัดตำแหน่งข้าราชการที่เกินความจำเป็นไป ปลดข้าราชการบางส่วนออกรับเงินบำเหน็จ ส่วนที่เหลือก็ปรับอัตราเงินเดือนให้ต่ำลง⁹

ในเรื่องสี่แผ่นดินนี้แม้แต่คุณเปรมและพ่อเพ็ญก็ถูก “ดุลย์” ดังเช่น

อย่างไรก็ตามคำว่า “ดุลยภาพ” นั้นเป็นคำที่มีคนพูดถึงอยู่ไม่เว้นแต่ละวัน จะไปทางไหนก็ได้ยินแต่เสียงคนพูดกันเรื่อง ดุลยภาพ... ดุลยภาพ... ดุลยภาพ ในที่สุดก็มีคำย่อขึ้นมาว่า “ถูกดุลย์” เสียงแต่พูดกันว่า คนโน้นถูก “ดุลย์” คนนี้ถูก “ดุลย์” ให้ อือฉาวไป

วันหนึ่งคุณเปรมกลับบ้านตอนบ่ายตามปกติอาบน้ำอาบท่าแล้วก็พูดกับพลอยด้วยเสียงเรียบๆ ว่า “แม่พลอย ฉันถูกดุลย์เสียแล้ว”

ยังไม่ทันที่พลอยจะซักถามอะไร คุณเปรมก็เล่าต่อไปทันทีว่า

“ท่านสั่งให้ฉันตัดงบประมาณเงินเดือนที่กรมฉันลงไปเดือนละเจ็ดร้อยห้าสิบบาท ฉันจะไปปลดคนอื่นออกสักสองสามคนก็คงจะได้ แต่ฉันทำไม่ลง เพราะสงสารผู้น้อย เงินเดือนของฉันก็บังเอิญเจ็ดร้อยห้าสิบบาทพอดี ฉันเลยยื่นใบลาออกวันนี้ งบประมาณเข้าสู่ดุลย์เผงเลยที่เดียว” แล้วคุณเปรมก็หัวเราะแห้งๆ

คณะราษฎรกับการล้มล้างการปกครอง

หลังจากที่รัชกาลที่ 7 ทรงครองราชย์มาได้ 7 ปี บุคคลกลุ่มหนึ่งซึ่งประกอบไปด้วยทหารและพลเรือนในนามของ “คณะราษฎร” ได้ทำการปฏิวัติเปลี่ยนแปลงการปกครองเมื่อวันที่ 24 มิถุนายน พ.ศ. 2475 พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงยอมรับการเป็นกษัตริย์อยู่ใต้รัฐธรรมนูญตามข้อเสนอของคณะราษฎร เพราะทรงเห็นแก่ความสุขของประชาราษฎร ไม่อยากให้เสียเลือดเนื้อกันเอง¹⁰

ในเรื่องสี่แผ่นดินนี้ ตาอันบุตรคนที่ 2 ของพลอยก็เข้าร่วมกับคณะราษฎรด้วย

“คุณแม่” ตาอันพูดอยู่เป็นการเป็นงาน “คุณแม่ฟังอันพูดให้ดีๆ ถึงแม่จะได้สาบานต่อคุณแม่ไปจริง ผมก็ยังไม่เห็นว่า จะผิดคำสัตย์ที่ตรงไหน ผมไม่ถือว่าการกระทำทั้งหมดนี้เป็นกบฏ เพราะคนที่คิดการนั้นเจตนาดีต่อบ้านเมือง อยากจะให้เจริญรุ่งเรืองเหมือนเขาอื่น จึงได้ทำไป ผมเชื่อว่าคนที่ทำไปนั้นต่างก็จงรักภักดีต่อพระเจ้าอยู่หัวเช่นเดียวกับคนอื่นๆ คนที่เป็นชั้นหัวหน้านั้นส่วนมากก็เคยรับพระมหากรุณาทั้งนั้น... แต่เมื่อมีหน้าที่ต่อบ้านเมืองบังคับอยู่ ก็จำใจต้องทำไป ถึงจะกระทบกระเทือนและฝืนความรู้สึกอยู่บ้างก็ต้องทำ...”

⁹ กรมศิลปากร. (2525). *ประวัติศาสตร์กรุงรัตนโกสินทร์ เล่ม 2 รัชกาลที่ 4 - รัชกาลที่ 7*. หน้า 292 - 293.

¹⁰ *แหล่งเดิม*. หน้า 83.

กบฏบวรเดช

1 ปีหลังจากการเปลี่ยนแปลงการปกครองก็เกิด “กบฏบวรเดช”

พลเอกพระองค์เจ้าบวรเดช เคยทรงเป็น เสนาบดีกระทรวงกลาโหม แต่ทรงลาออกเมื่อ พ.ศ. 2474 เนื่องจากเสนาบดีกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ ไม่ยอมให้เลื่อนเงินเดือนนายทหาร 322 นาย ตามที่ ทรงขอ จึงทรงเป็นที่เคียดแค้นของนายทหารผู้มีใช้น้อย เมื่อทรงตั้งพระองค์ขึ้นเป็นหัวหน้า “คณะกู้บ้านเมือง” หรือ “คณะชาติ” แล้ว จึงมีนายทหารส่วนภูมิภาค เฉพาะอย่างยิ่งทหารในภาคอีสานและทหารช่างที่ อยู่ชุกชุมเข้ามาร่วมเป็นหน่วยกำลัง และเสด็จขึ้นไปทรง บัญชาการเอง ยกลงมาบีบบังคับให้รัฐบาลยอม กระทำตามต้องการ โดยเข้ายึดกรมอากาศยาน ดอนเมือง เมื่อวันที่ 12 ตุลาคม พ.ศ. 2476

ฝ่ายรัฐบาลได้ใช้กำลังทหารในกรุงเทพฯ ออก ยับยั้งและขับไล่ตั้งแต่วันที่ 12 ถึง 16 ตุลาคม พ.ศ. 2476 ฝ่ายกบฏก็ต้องพ่ายแพ้ไป พระองค์เจ้าบวรเดช เสด็จหนีไปเมืองไซ่ง่อน นายทหารและพลทหารต้อง เสียชีวิตและถูกจับเป็นจำนวนมาก ศาลพิเศษได้ พิพากษาคัดสินให้นักโทษการเมืองเหล่านี้จำนวน หนึ่งถูกเนรเทศไปเกาะตรูเตา¹¹

ในเรื่องสี่แผ่นดินนี้ ตาอันบุตรชายคนโตของ พลอยก็ถูกจับในฐานะกบฏด้วยคนหนึ่ง ดังเช่น

เหตุการณ์สำคัญที่เกิดขึ้นในปี พ.ศ. 2476 นั้น สำหรับคนส่วนมากอาจเห็นว่าเป็นเรื่องการเมืองโดยเฉพาะ และไม่กระทบกระเทือนถึงเรื่องส่วนตัวอย่างใด แต่ยังมีคนส่วนน้อยอีกจำนวนหนึ่งที่เห็นว่ากระทบ กระเทือนถึงส่วนตัวโดยแท้ เพราะบุคคลเหล่านี้มี สามีหรือบุตรหลาน พี่น้อง เข้าไปเกี่ยวข้องกับพันอยู่ในฝ่ายที่ต้องปราบชัย พลอยเป็นบุคคลหนึ่งที่นับว่า อยู่ในประเภทหลังอันมีจำนวนน้อยนี้

ข่าวความพ่ายแพ้ที่เรียกว่ากบฏนั้น เป็นข่าว ที่แน่นอนไม่มีปัญหา การถอยของทหารหัวเมืองไป สิ้นสุดลงที่โคราชและในที่สุดตาอันก็นำความมาบอก กับพลอยว่า ตาอันเป็นคนหนึ่งในจำนวนนายทหารที่ ถูกคุมขังอยู่ในฐานะจำเลยคดีกบฏคราวนี้ และจะ ต้องถูกส่งตัวขึ้นศาลพิเศษเพื่อพิพากษาวางโทษต่อไป

แผ่นดินที่ 4 : รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล

พลอยเริ่มชีวิตในรัชกาลนี้ด้วยอายุ 50 ปีเศษ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล ขึ้นครองราชย์เมื่อยังทรงพระเยาว์มากและขณะนั้น ประทับอยู่ ณ ต่างประเทศ

ประไพ บุตรสาวคนเล็กของพลอยแต่งงาน กับคุณเสวี บุตรพ่อค้าเศรษฐีแถวสี่พระยา

ต่อมา พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จ นิวัติพระนคร

ตาอันถูกเนรเทศจากบางขวางไปอยู่เกาะตรู เตา และต่อมาถูกย้ายไปคุมขังที่เกาะเต่า ภายหลัง ถูกปลดปล่อย

ตาอืดทนทำราชการอยู่พักหนึ่งก็ลาออกไป ทำงานเหมืองแร่ที่บักซ์ได้ ต่อมาเสียชีวิตเพราะไข้ป่า

เกิดสงครามโลกครั้งที่ 2 ระหว่างเยอรมันกับ ฝ่ายสัมพันธมิตร คืออังกฤษ ฝรั่งเศส ในชั้นแรก เยอรมันได้รับชัยชนะทุกแห่ง

สงครามอินโดจีนทำให้ไทยได้ดินแดนบาง ส่วนคืนมา คือพระตะบอง เสียมราฐ จำปาศักดิ์ ล้าน ช้าง

มีงานฉลองรัฐธรรมนูญในวันที่ 7 ธันวาคม พ.ศ. 2484 แต่วันรุ่งขึ้นญี่ปุ่นบุกไทย ในชั้นต้นญี่ปุ่น เป็นฝ่ายได้ชัยชนะ ชาวของมีราคาแพงขึ้น ผู้ที่ค้าขาย กับญี่ปุ่นมีฐานะร่ำรวยขึ้น เช่นคุณเสวี สามีประไพ รัฐบาลภายใต้การนำของจอมพล ป.พิบูลสงคราม

¹¹ แหล่งเดิม. หน้า 267 - 268.

ชักนำให้ฟื้นฟู “วัฒนธรรม” “มาลนาไทยไปสู่อำนาจ” บังคับให้ทุกคนต้องสวมหมวกทั้งชายหญิงเมื่อออกจากบ้าน ห้ามกินหมาก และให้หญิงผ้าถุงแทนโจงกระเบน

การเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมอีกอย่างหนึ่งคือ การใช้ภาษา มีการเปลี่ยนแปลงวิธีสะกดการันต์ การใช้ถ้อยคำ เช่น ให้ใช้สรรพนาม **ฉัน - ท่าน** จะ เป็น คำรับ และ **ไม่** เป็น คำปฏิเสธ

พ.ศ. 2485 เกิดน้ำท่วมใหญ่ รัฐบาลมีนโยบายให้ข้าราชการชายก่วยเดี่ยวทุกกรมกอง

ดาอันมีบุตรชายชื่อ แอ๊ด แต่บิดบังมิให้พลอยรู้

เครื่องบินสัมพันธมิตรมาทิ้งระเบิดหนักขึ้น บ้านของพลอยถูกถูกระเบิด จึงต้องอพยพไปอยู่บ้านเดิมที่คลองบางหลวง ไม่นานได้รู้ว่ารัฐบาลสั่งปล่อยนักโทษการเมือง ดาอันจึงถูกปล่อยตัว

พลอยเริ่มล้มเจ็บด้วยโรคหัวใจ พลอยเจ็บนานหลายเดือน อาการไม่ดีขึ้น เพราะยาไม่มีราคาแพงมาก เนื่องจากภาวะสงคราม

ปลายสงคราม อเมริกาทิ้งระเบิดที่ญี่ปุ่นทำให้ ญี่ปุ่นแพ้ หลังสงครามของทุกอย่างมีราคาแพง

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล เสด็จนิวัติพระนคร พลอยกับช้อยไปรับเสด็จเป็นครั้งสุดท้าย ต่อมาไม่นานในหลวงเสด็จสวรรคตเมื่อวันที่ 9 มิถุนายน พ.ศ. 2489 ชีวิตของพลอยก็หลุดลอยไปด้วย

เหตุการณ์สำคัญทางประวัติศาสตร์ในสมัยนี้ที่ควรบันทึกไว้ก็คือ สงครามโลกครั้งที่ 2 และการฟื้นฟูวัฒนธรรมของรัฐบาลซึ่งนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตของคนไทยอย่างใหญ่หลวง

ภาวะสงครามโลกครั้งที่ 2 : เหตุและผลของสงคราม

ในตอนกลางคืนวันที่ 7 ธันวาคม พ.ศ. 2484 เมื่อญี่ปุ่นได้ประกาศสงครามกับอังกฤษและสหรัฐอเมริกาแล้ว คณะทูตญี่ปุ่นซึ่งมีนายพลทศุโบกามิ เอกอัครราชทูตเป็นหัวหน้า ได้ยื่นข้อเสนอขอให้ญี่ปุ่นเดินทัพผ่านประเทศไทยไปตีมลายูและพม่าของอังกฤษ เมื่อได้พิจารณาข้อเสนออย่างรอบคอบแล้ว คณะรัฐมนตรีจึงเห็นชอบด้วยที่จะให้กองทัพญี่ปุ่นผ่านไทยเมื่อวันที่ 8 ธันวาคม พ.ศ. 2484 เพราะประเทศไทยไม่มีกำลังพอที่จะต่อต้านได้

เมื่อวันที่ 25 มกราคม พ.ศ. 2484 ประเทศไทยจึงประกาศสงครามกับอังกฤษและสหรัฐอเมริกา แต่ภายหลังญี่ปุ่นยอมแพ้ต่อฝ่ายสัมพันธมิตร เมื่อวันที่ 16 สิงหาคม พ.ศ. 2488 มีพระบรมราชโองการประกาศสันติภาพว่า “การประกาศสงครามต่อสหรัฐอเมริกาและบริเตนใหญ่เป็นโมฆะ ไม่ผูกพันกับประชาชนชาวไทย”¹²

ในเรื่องสี่แผ่นดิน พลอยได้รับรู้ความเป็นไปของบ้านเมืองทั้งในฐานะผู้แพ้สงครามและผู้ชนะสงครามโดยตลอด

ญี่ปุ่นยกทัพเข้าเมืองไทยตั้งแต่เมื่อคืนนี้...ญี่ปุ่นประกาศสงครามกับฝรั่ง อังกฤษ อเมริกา จะขอยกทัพผ่านเมืองไทย โดยยื่นคำขาดให้ตอบ ถ้าเราไม่ยอมก็จะตีเอา

“...เราก็ต้องยอมเขา” ดาอันตอบ “เพราะจะไปสู้อย่างไรไหว และไม่มีใครรู้ตัวมาก่อนก็คนเวลานี้ทหารทางปักช้ไต้ยังสู้รบกับญี่ปุ่นอยู่ ทางกรุงเทพฯ บอกว่าเจรจาดตกลงกันได้แล้ว”

ผลของสงครามคือ ข้าวของแพงและภาวะสินค้าขาดแคลน

¹² กรมศิลปากร. (2525). *ประวัติศาสตร์กรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 7 - ปัจจุบัน*. หน้า 414 - 415.

สงครามยิ่งล่วงไป เหตุการณ์ต่างๆก็ยิ่งรุนแรงเข้าทุกที อาหารการกินของใช้หลายอย่าง อดคัดขัดสนลงทุกวัน ของที่มีใช้เป็นประจำเช่นสบู่ ภู ตัวและซักผ้าก็กลับกลายเป็นของหายาก คนไทยต้องใช้ความสามารถในการค้นคว้าที่มีอยู่ในตนหาของแปลกๆ มาใช้แทน เป็นต้นว่าซักผ้าด้วยน้ำด่างซีเถ้า หรือเปลือกมันเทศ ผ้าทุกชนิดเป็นของหายากอย่างยิ่งยวด แม้แต่ผ้าทอพื้นเมือง ซึ่งแต่ก่อนไม่มีใครยอมใช้ กลายเป็นของที่พึงปรารถนา ซื้อขายกันด้วยราคาแพง พลอยเองรู้สึกว่ามีภาระต้องหาเสื้อผ้าให้แก่คนในบ้านที่มีจำนวนหลายคนมิให้ขาดแคลนลงได้ด้วยเหตุนี้ผ้าผืนเก่าๆ ที่เก็บเอาไว้ก็ถูกระบายออกมาจนหมดสิ้นเพื่อตัดแปลงใช้ไปตามมีตามได้ในที่สุดก็ถึงผ้าปูที่นอนและแม่ผ้าปูโต๊ะซึ่งต้องถูกนำมาตัดเป็นเสื้อผ้าแจกจ่ายกันไป

และแล้วในที่สุด ญี่ปุ่นก็เป็นฝ่ายแพ้สงคราม ...แต่ในที่สุด เหตุการณ์ก็เป็นไปตามที่พ่อเพิ่มพยากรณ์ไว้ เพราะหลังจากที่กรุงเทพฯ ถูกระเบิดอย่างหนัก โรงไฟฟ้าทั้ง 2 โรงถูกทำลาย ทำให้เกิดขาดแคลนทั้งน้ำและไฟไปได้อีกไม่นานนัก และโดยไม่มีใครคาดหมายไว้ก่อนเลย สงครามก็เสร็จสิ้นลงอย่างเงียบๆ และโดยกะทันหัน เหมือนกับในวันที่สงครามเกิดขึ้น เข้าตรู่วันหนึ่งคนก็รู้กันไปทั่วเมืองว่า สงครามเสร็จลงแล้วโดยญี่ปุ่นเป็นฝ่ายยอมแพ้ต่อฝ่ายสัมพันธมิตร...

การฟื้นฟูวัฒนธรรม : ทุกคนต้องสวมหมวกห้ามกินหมาก และการเปลี่ยนแปลงการใช้ภาษา

รัฐบาลภายใต้การนำของจอมพล ป. พิบูลสงคราม มีนโยบายที่จะฟื้นฟูวัฒนธรรม เพื่อจะได้ “เร่งรัดผลของความวัฒนาให้ก้าวหน้าไปพร้อมกับความถาวรของประเทศ”¹³ จึงได้ออกกฎหมายมาหลายฉบับ

ทั้งที่เป็นเรื่องความเป็นระเบียบเรียบร้อยในการแต่งกาย จรรยา มารยาทในที่สาธารณะสถาน หรือที่ปรากฏแก่สาธารณชนและที่สำคัญคือการเปลี่ยนแปลงด้านการใช้ถ้อยคำ ทั้งหมดนี้ก็ด้วยเหตุผลว่าจะ “นำไทยไปสู่มหาอำนาจ”

เหตุการณ์ต่างๆ เหล่านี้พลอยก็ได้ร่วมอยู่ในความเปลี่ยนแปลงนั้นด้วย เช่น

“คุณหลวงว่าอะไรนะ วัดอะไรที่ไหน?” พลอยถามขึ้น เพราะครั้งนี้เป็นครั้งแรกที่ได้ยินคำว่า วัฒนธรรม

“แม่พลอยนี้ทำตัวเป็นคนหูปาดตาเถื่อนไปได้” พ่อเพิ่มดุ “ไม่ใช่ตัวอาวรามอะไรหรอก ศัพท์ใหม่เรียกว่าวัฒนธรรม”

“แปลว่าอะไร” พลอยซัก พ่อเพิ่มยกมือขึ้นเกาหัว แล้วตอบว่า

“เอ! คำนี้ฉันก็ไม่รู้แปลว่าอะไรเหมือนกันนะ ได้ยินแต่เขาบอกว่าถ้าเรามีวัฒนธรรมนี้แล้ว เราจึงจะเป็นมหาอำนาจเทียบเท่าเทียมไหล่กับมหาสมุทรของเราได้”

“แล้วเราจะมีได้อย่างไร วัฒนธรรมอะไรนี้” “ต้องใส่หมวก” พ่อเพิ่มตอบหน้าตาเฉย กับเหตุการณ์ห้ามกินหมาก ดังเช่น

ความจริงพลอยมิใช่คนที่กินหมากมากมายอะไรนัก วันหนึ่งจะกินก็ไม่กี่คำ และขัดฟันขาวมาเสียแล้วตั้งแต่เปลี่ยนจากผ้าโจงกระเบนมาเป็นผ้าซิ่น และเริ่มไว้ผมยาว แต่พอรู้ว่าหมากเป็นของต้องห้ามหมากก็กลายเป็นของที่มีความสำคัญขึ้นมาทันที ต้องคอยดูแลระมัดระวังมิให้ขาดได้ และนับตั้งแต่วันที่ได้อ่านข่าวว่าห้ามกินหมากเป็นต้นมา หมากพลูก็กลายเป็นของหายาก เพราะห้ามมิให้ขายเหมือนเมื่อก่อน หมากพลูเปลี่ยนสภาพจากของธรรมดาเป็นของผิดกฎหมายเหมือนปืนเถื่อนหรือเหล้าเถื่อน ต้องแอบขายหรือให้กันในทางลับ

¹³ แหล่งเดิม. หน้า 704.

สำหรับการเปลี่ยนแปลงทางภาษานั้น มีทั้งเรื่องการตัดพยางค์และสระบางตัวทิ้ง การใช้คำสรรพนาม และการใช้คำขานรับ เช่น

“นี่แหละภาษาใหม่ที่ท่านสั่งให้คนไทยพูดกัน หนังสือเดี๋ยวนี้อีกเขียนไม่เหมือนเมื่อก่อน ท่านตัดตัวหนังสือทิ้งไปเป็นหลายตัว และก็แก้ตัวสะกดใหม่อย่างคำว่า **ธง** เดี๋ยวนี้อันใช้ตัว **ธ.ธง** สะกด แต่ใช้ **ท.ทหาร** สะกดแปลกดีไหม?”

“... คำเหล่านี้คือคำเขากำหนดให้ใช้เรียกตัวเองว่า **ฉัน** เรียกคนที่เรากำลังพูดอยู่ด้วยว่า **ท่าน** ใช้คำว่า **จ๊ะ** เป็นคำรับ และ**ไม่** เป็นคำปฏิเสธ...”

ชีวิตของพลอยได้โลดแล่นไปตามกระแสแห่งกาลเวลาอันยาวนานถึงสี่แผ่นดินตั้งแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และได้จบ

สิ้นลงเมื่อสิ้นสุดแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล อย่างไรก็ตาม วรรณกรรมเรื่อง **สี่แผ่นดิน** นี้ก็ถือเป็นบันทึกเหตุการณ์ทั้งเบื้องหน้าเบื้องหลังประวัติศาสตร์เล่มสำคัญที่ทำให้ผู้อ่านได้ทราบถึงรายละเอียดของเหตุการณ์ต่างๆ เหล่านี้ได้ อย่างมีชีวิตชีวาและถึงพร้อมไปด้วยอารมณ์ ทั้งนี้ก็ด้วยฝีมือของท่านผู้ประพันธ์โดยแท้ สมดังที่ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช ได้กล่าวไว้ตอนหนึ่งว่า

ถ้าหากจะเปรียบเทียบเหตุการณ์สำคัญๆ ที่เกิดขึ้นนั้นเป็นลายโครงบนผืนผ้าลายอย่างไทยๆ ผู้เขียนก็มีเจตนาที่จะให้หนังสือเรื่อง “สี่แผ่นดิน” นี้เป็นลายประกอบเพื่อจะได้ทำลายผ้าผืนนั้นให้มีลวดลายเต็มขึ้น และวิจิตรพิสดารมากขึ้น¹⁴

¹⁴ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช (2506). **สี่แผ่นดินเล่ม 1**. หน้า 8.

ละครโทรทัศน์เรื่อง **“สี่แผ่นดิน”** แพร่ภาพครั้งแรกทางสถานีโทรทัศน์ ช่อง 7 สยามเป้า (ช่อง 5 ปัจจุบัน) เมื่อปี พ.ศ. 2504 โดยคณะละครสุพรรณ บุรณะพิมพ์¹⁵

ผู้แสดงเป็นแม่พลอยวัยสาวคือ คุณสุธัญญา ศิลปเวทิน และผู้แสดงเป็นแม่พลอยวัยผู้ใหญ่คือ คุณสุพรรณ บุรณะพิมพ์

ผู้แสดงเป็นคุณเปรม คือ คุณอาคม มกรานนท์

ผู้แสดงเป็นแม่ช้อย คือ คุณชูศรี โรจนประดิษฐ์ (มีสมมนต์)

พลอย ช้อย เขย และนางพิศ ก่อนไปชมละครบรรดาศักดิ์
ซึ่งเล่นถวายตัวในงานสมโภชรับเสด็จฯ
(ผู้แสดงเป็นแม่พลอยวัยสาว คือ คุณสุธัญญา ศิลปเวทิน)

¹⁵ สัมภาษณ์คุณสุธัญญา (ศิลปเวทิน) ฉันทศาสตร์โกศล เมื่อเดือนมิถุนายน พ.ศ. 2544.

ข้อขมพลอยที่ไว้ผมมวยว่าสวยต่อหน้าคุณเปรม
(ผู้ที่แสดงเป็นแม่พลอยวัยผู้ใหญ่ คือ คุณสุพรรณ บุรณะพิมพ์)

ละครโทรทัศน์เรื่อง “**สี่แผ่นดิน**” แพร่ภาพครั้งล่าสุดทางสถานีโทรทัศน์ไทยทีวีสีช่อง 3 เมื่อ พ.ศ. 2534
ผู้แสดงเป็นคุณเปรม คือ คุณฉัตรชัย เปล่งพานิช ผู้แสดงเป็นแม่พลอย คือ คุณจินตหรา สุขพัฒน์

คุณเปรม (ฉัตรชัย เปล่งพานิช) กับแม่พลอย (จินตหรา สุขพัฒน์)
ในละครเรื่องสี่แผ่นดิน ที่แพร่ภาพครั้งล่าสุด พ.ศ. 2534

บรรณานุกรม

- กรมศิลปากร. (2525). **ประวัติศาสตร์กรุงรัตนโกสินทร์ เล่ม 2 รัชกาลที่ 4 – รัชกาลที่ 7**. คณะกรรมการจัดงานสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ 200 ปี จัดพิมพ์เป็นที่ระลึกเนื่องในโอกาสสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ 200 ปี พุทธศักราช 2525. กรุงเทพฯ : อมรินทร์การพิมพ์.
- _____. (2525). **ประวัติศาสตร์กรุงรัตนโกสินทร์ เล่ม 3 รัชกาลที่ 7 – ปัจจุบัน**. คณะกรรมการจัดงานสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ 200 ปี จัดพิมพ์เป็นที่ระลึกเนื่องในโอกาสสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ 200 ปี พุทธศักราช 2525. กรุงเทพฯ : อมรินทร์การพิมพ์.
- การแต่งกายสมัยรัตนโกสินทร์**. (2525). กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์เมืองโบราณ.
- คึกฤทธิ์ ปราโมช, ม.ร.ว. (2506.) **สี่แผ่นดินเล่ม 1 – 2**. พิมพ์ครั้งที่ 6. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ไทยสัมพันธ์.
- จุลลดา ภักดีภูมินทร์. (นามแฝง). “เวียงวัง,” **สกุลไทย**. ปีที่ 42 ฉบับที่ 2356, 14 ธ.ค. 2542.
- ปิ่น มาลากุล, ม.ล. (2520). **งานละครของพระบาทสมเด็จพระรามาธิบดีศรีสินทรมหาวชิราวุธ พระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว**. กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช.
- สิทธา พินิจภูวดล และคณะ. (2515). **ความรู้ทั่วไปทางวรรณกรรมไทย**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ส่วนท้องถิ่น.
- อนุমানราชชน, พระยา. (2513). **พื้นความหลัง เล่ม 1**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ศิwapr.